

ZÜHDÎ MEHMED EFENDİ VE ESERLERİ

Mustafa İsmet UZUN*

Trabzonlu âlim, hâfız, muallim ve şâir Zühdî Mehmed Efendi, XIX. yüzyılın önemli ilim-kültür ve ticaret merkezlerinden biri olan Trabzon'da doğdu (1270/1853-1854). Babası şehrin kurrallarından ve tanınmış din alimlerinden Hafız Tayyib Efendi'dir. Bu yüzden Tayyibzade sanıyla tanındı. İlk tahsile babasıyla adım attı. İbtidai'yi bitirdikten sonra 10 yaşında hafız oldu. 1876 yılında müderris Hacı Ahmed Efendi'den icazet aldı. Hocasının kızıyla evlendi. İcazet almasına rağmen hocasından okumayı bırakmadığı gibi Saraçzâde medresesi hocası Hacı Pîr Efendi, Kürt Saîd Efendi, Hoca Derviş Efendi gibi şehrin tanınmış ulemasından on yıl kadar daha tahsil gördü. İlmiye rütbelerinden Bursa müderrisliği payesini elde etti (1294). Yakın arkadaşı ve hakkındaki bilgilerin en önemli kaynağı Trabzonlu şair Cûdi Efendi, babasının hocalık yaptığı İslahane okulunda onun vefatından sonra ulûm-i diniye muallimi olarak memuriyete başladığını belirtmektedir. Arapça, Farsça ve dini ilimler konusundaki çalışmalarına devam ederek, kendisini bu üç dilde şiir söyleyecek kadar yetiştirmekle kalmadı, mûsikî de öğrendi. Fars dili ve edebiyatındaki kuvveti sebebiyle Askeri ve Mülkî Mekteb-i Rüşdiye ile 93 Harbi'nden sonra kapanan İslahane mektebinin yerine açılmasına destek verdiği Hamidiye Sanayi Mektebinde, "Devriye müderrisi/Seyyar muallim" kadrosunda Farsça öğretmenliği yaptı. *Feyz* gazetesinde yer alan bir yazısında (nr.25) sanayi mektebinin önemi ve ihtiyaçları hakkında makale yazarak halkı yardıma çağırdı. Maarif meselelerine yakın ilgisi dolayısıyla fahri olarak iki sene kadar Maarif Encümeninde çalıştı. Trabzon'da açılmışken maddi imkânsızlık sebebiyle kapanan iptidâilerin yeniden faaliyete geçmesi için şehrin ileri gelenleriyle Maârif Nezaretine takdim olunan dilekçeye önyak olması bu husustaki gayretinin belgelerindedir (bk. BAO, MF. İBT. 00022). Ayrıca şehrin hususi dersler veren tanınmış muallimleri arasında yer aldığından Osmanlı Meclis-i Meb'usân'ına Trabzon adayı gösterildiyse de aldığı oy yeterli bulunmadığından İstanbul'a gidememiştir.

Kırk yıl kadar süren uzun ve başarılı memurluk hayatında, hak-hukuk ve adalete titizlikle riâyet etmekle tanındığından Adliye teşkilatına intisab ederek aza mülâzımlıklarında, mukâvelât ve icra memurluklarında çalıştı.

Kaleminin kuvveti yanında geniş bilgi ve kültürünün etkisiyle *Trabzon Gazetesi* ve vilâyet matbaası müdürlükleri yaptı. Yazı ve kitaplarından elde ettikleriyle, arkadaşı muallim Cûdi'nin yaptırdığı Zeytinlik (sonradan Cudi Bey) mektebi ile Soğuksu camiine maddi yardımlarda bulunarak hayırseverliğiyle de tanındı.

Trabzon İstinaf Mahkemesi azası olarak çalışırken Sivas'a tayin edilince şehirden ve dostlarından ayrılacağı için çok üzüldüğünden naklini durdurmak için İstanbul'a gitmeye karar verdi. Bindığı vapurun Vakfikebir ile Giresun arasında gece yarısı batması üzerine hanımıyla birlikte boğularak vefat etti (1914).

Kızının isteği üzerine Cûdi Efendi'nin yazdığı uzun ve ibret-âmiz mersiye'nin tarih beyti şudur:

* Prof. Dr., uzunmis@gmail.com

“*Cûdi yeter bitti nefes / Kes nâle-i dil-sûzu kes / ‘Sad âh u sad efgân’ bes / Târih ise maksûd eğer*” 1332 (1914)

Trabzon rüşdiyesinden talebesi şair Hamâmizade İhsan ise vefatına şu tarihi düşürmüştür:

“*Şâir-i ârifdi hâyfâ Zühdi-i deryâ-dil âh / Eyledi bahr-i felâkette ğarîkan irtihâl / Mevce-i eşkimle yazdım cevherîn târihini / “Zühdi Efendiye cây oldu yem-i gufrân bu sâl”* 1332 (1914)

Zühdi Efendinin bindiği vapurdan kurtulanların Cûdi Efendiye naklettiklerine göre “*Vapurun batmaya yüz tuttuğu sıralarda denize atılarak her biri birer sûretle kurtulup gelenlerin yek-zebân oldukları halde verdikleri mâlûmata nazaran vapurun ka’r-ı deryâyâ nüzûlü merhûmun gâyet yüksek ve melekûtî bir sadâ ile okuduğu bir ezân-ı Muhammedî akabinde vâkî olmuştur.*”

Tanıyanların ittifakla belirttiklerine göre Zühtü Efendi fazilet ve istikâmet sahibi bir kişiliğe sahipti. İlm-i kıratta üstad olduğu gibi pek çok da hafız yetiştirmiştir. Mûsikî bilgisi ve sesinin güzelliği sebebiyle pek lâtif surette Kur’an okumakla tanınmıştır. Nitekim yirmi sekiz sene kadar hatimle taravih kıldırıldığı camide yer bulmak için namaza erkenden gitmeye dikkat eden kalabalık bir cemaate sahip olmuştur. Cûdi Efendi “*O vecd-engîz nağâmât arasında bazen öyle miyânlar yapardı ki gûyâ mele-i a’lâdan gûş-i câna nidâlar aksediyormuş gibi insan gâşy derecelerine gelirdi.*” bilgisini vermektedir.

Yine Cûdi Efendi, onun tasavvufla yakından ve kuvvetli bir irtibatı olduğuna işaret ederek Nakşilikten feyz aldığını ve Halvetiyye’nin Şabâniye kolu şeyhlerinden olduğunu belirtir. Ancak şair, Nakşiliğinden bahsetmediği gibi, müellif bir kitabında, isminin altında Halveti olduğunu belirttiği gibi, Bâb-ı Meşihâte yazdığı bir dilekçesinde de bunu teyid etmiştir (BE0, 00188. 089053.001)

Eserleri

Çağdaşı, hemşerisi ve adaşı, şair Zühdi Efendi (1812-1875) ile karıştırılmaması için manzumelelerinde “Hâfız” mahlâsını kullandı. Daha çok dinî, tasavvufî ve hikemî şiirler, tahmis ve nazirelerle tarih manzumeleri yazmıştır. Ayrıca, okuduğu eserlerdeki beğendiği kısımları manzum ve mensur olarak tercüme ederek neşretmekle tanınmıştır. Bazı gazete ve mecmualara gönderdiği şiirlerinde ise “Beyânî” takma adını kullandığını belirtir. Meşrutiyetin ilk yıllarında Trabzon’da *Temkîn* adıyla “siyasî ve edebî” bir gazete de çıkardı (1325). Gerek bunda gerekse Trabzon gazeteleriyle İstanbul’da neşredilen bazı süreli yayınlarda pek çok yazı ve şiiri yayımlanmıştır.

Bir hayli manzum, mensur ve tercüme eser veren Zühdi Efendinin basılmış kitap ve risaleleri tarih sırasıyla şunlardır:

1. Nevbâve (1293). Şairin, ilk gençlik yıllarında yazdığı şiirlerle, Hz Ali’nin sözlerinin tercümesinden meydana gelmiştir. Üzerinde Yasemin Demir tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır (bk. bibl.).

2. Mecmu’a-i Zühdi (İstanbul 1307). Yazarın Arapça-Farsça şiirlerden, hikmetli sözlerden, fıkralardan yaptığı tercümelemlerle küçük hikâyelerden oluşmuş nasihatname türünde manzum-mensur bir risaledir.

3. Nazm-ı siyer-i Zühdi (Trabzon 1324). Müellif eserini *Nübütvvetnâme-i Zühdi* olarak adlandırdığı halde bu isimle basılması Meşihatçe uygun görülmediğinden adını değiştirmek zorunda kalmıştır (BOA). Hz. Peygamber’in ana hatlarıyla hayatı ve savaşlarını konu alan manzum bir siyer olan eser, aruzun Feilâtün / Mefâilün / Feilün vezniyle yazılmış, 4200 beyit tutarındadır. Murat Yüksel tarafından bir lügatçe ilâvesiyle yeniden bastırılmıştır (İstanbul 1990). Bu yayından haberi olmadığı anlaşılan S. Hikmet Karahasanoğlu bir yazısında *Nazm-ı Siyer-i Zühdi* adıyla kitabın önsözüyle muhtevasına ait başlıkları aktaran bir tanıtma yazısı kaleme almıştır (bk. bibl.)

4. *Zinetü'l-Ef'ide* (Trabzon 1324). Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin Farsça manzum kırk hadisini Çağatayca nazma çeken Ali Şîr Nevânînin manzum tercümesi ile kendisi tarafından birer dörtlülük halinde Türkçeye tercümesinden ibarettir. Eserin kapağında Zühdü Efendinin kendini “*Hâdimü l-fukarâi'l-Halvetiyye, Trabzon merkez mukâvelât muharriri Hâfız Mehmed Zühdî*” olarak takdim etmesi onun tasavvufî yönünü de göstermektedir.

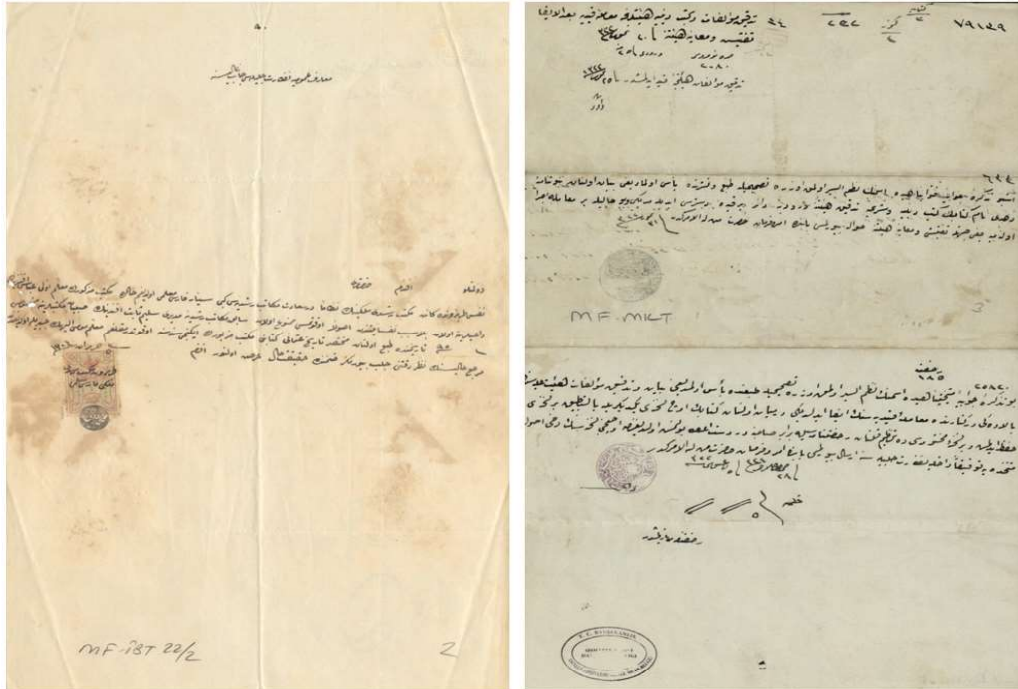
5. *Hediye-i Vatan/Vatan Hediyesi* (Trabzon 1331). Mehmed Zühdî'nin Trabzon Gazetesi yazarlığı sırasında yazdıkları ile kendi çıkardığı *Temkîn* gazetesinde yazdığı fıkraları, “Beyânî” imzasıyla *Saadet* gazetesinde çıkan yazı ve manzumelerinden ibarettir.

6. *Mir'atü'l-Mülûk* (İstanbul 1294). Trabzonlu tarihçi Şâkir Şevket'in 80 beyitlik *Şevket-nâme-i Osmânî* adlı kasidesinin tahmisinden ibaret küçük bir risaledir.

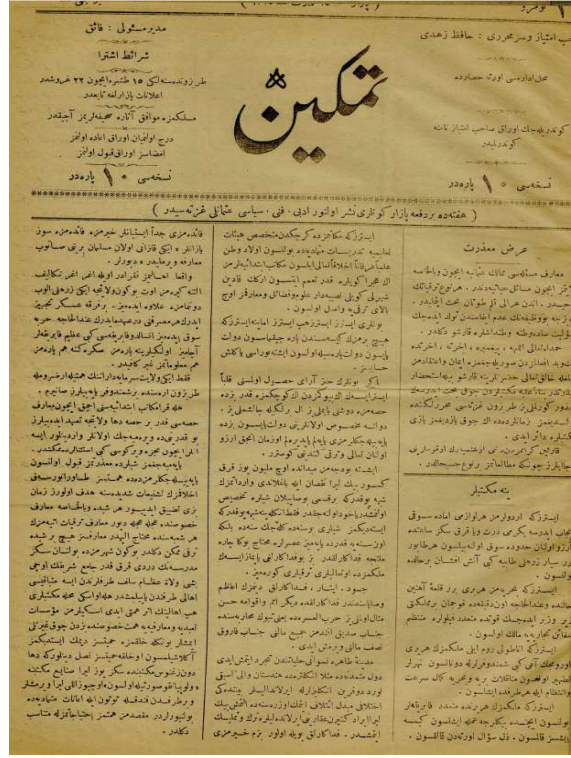
7. *Mürşidü'l-Mübtedi* (Trabzon 1300; İstanbul 1311; İstanbul 1321). Gördüğü rağbet yüzünden üç defa basılmış olan eser, Arapça'ya çevrildiği dönemden itibaren İslâm kültür dünyasında Grekçe isminin Arapça'daki söylenişiyile *İsâgüci* olarak anılan, mantık ilmine dair, meşhur medrese ders kitabının Esirüddin Mufaddal b. Ömer Ebheri tarafından yapılmış tercümesinin Türkçe'ye çevirisidir. Müellif ayrıca esere yazdığı kısa önsözde kitaba “bir miktar fevaid” eklediğini belirtmektedir.

Bunlardan başka basılmamış bir *Divan*'ı ile *Mecmu'a-i Müntehebat* adlı bir eseri ve Trabzon'daki birçok mezar kitabesinde tarih manzumeleri olduğu bilinmektedir. Ayrıca, devrin özel müntehebât mecmualarında şiirlerinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Millî Ktp'deki *Mecmu'a-i Eş'âr* da (nr. 872) “Hâfız-ı Trabzonî” adına bir şiir yer almıştır.

Basıldığı belirtildiği halde nüshasına ulaşılmayan *Esâmî-i Ricâl* isimli erkek adlarından meydana gelen bir kitabından da söz edilmektedir.



Resim 1: Zühdî Efendinin Maarif Nezareti'ne yazdığı bir dilekçe ile Nazmu's-siyer'in basımında beis olmadığına dair Kütüb-i Diniyye ve Şer'iyeye'ce verilen karar



Resim 2: Zühdi Efendinin Trabzon'da çıkardığı Temkin Gazetesi'nin ilk sayısının resmi

Kaynakça

BOA, DH. MKT. 02742. 00046. 001;
 BOA, MF. MKT. 00997. 00059. 003
 BOA, MF. MKT. 00938. 00045. 001
 BOA, MF. MKT. 00938. 00045. 004
 BOA, MF. MKT. 00938. 00045. 003;
 BAO, MF. İBT. 00022;
Salnâme-i Trabzon, 1311, s. 148, 204; 1322, s.275.
 Mehmet Zühtü, *Feyz*, 19 Teşrinievvel 1324, , nr. 25, s. 2-4; 28 Kânunuevvel 1324.
 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 220-221.
 İbrahim Cûdî, “Tayyib-zâde Hâfız Zühdi Efendi”, *Genç Anadolu Mecmuası*, Trabzon 1337, s. 6.
 İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1942, IV, 2107-2109.
 Ömer Akbulut, *Trabzon Şairleri* (1952).
 Seyit Bilal Seyalioğlu, *Damla*, Trabzon 1953, s. 110.
 Murat Yüksel, *Trabzonlu Tayyib-zâde Hâfız Mehmed Zühdi: Hayatı Eserleri Bazı Şiirleri ve Nazmu's-Siyer'i*, İstanbul 1990.
 Hikmet S. Karahasanoğlu, “Nazm-ı Siyer-i Zühdi”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul Mart 1991; s. 186-188.
 Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi VIII, İstanbul 1998, s. 673.

İhsan Işık, “Zühdi Mehmed Efendi (Tayyibzade)”, *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi* Ankara 2006, X, 4028.

Yasemin Demir, *Tayyibzâde Hâfız Mehmed Zühdi Hayatı Eserleri ve Nevbâvesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

Hüseyin Albayrak, Doğu Karadeniz Bölgesinde İlk Matbaa, İlk Gazete ve İlk Salnâme, *Karadeniz Araştırmaları*, nr. 4, s. 49.

Süleyman Gür, “Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi”, *KTÜİFD*, 5, sy. 1 (Bahar 2018), 155-239.